

ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ. ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԽՈՉԸՆԴՈՏՆԵՐԸ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՎՐԱ

ՀԱՅԱՐՓԻ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Երևանի պետական բժշկական համալսարան

Հոգվածում քննարկվում են հեղինակության պաշտամունքը և դրա ազդեցությունը բովանդակության օբյեկտիվ գնահատման, նորարարության տարածման և հասարակական առաջընթացի վրա: Այս երևույթը դիտարկվում է պատմական և մշակութային տարբեր համատեքստերում՝ ընդգծելով, թե ինչպես է հեղինակային դիրքը հաճախ վերածվում գաղափարների գերակայության գործիքի՝ ստվերելով բովանդակության իրական արժեքը: Ընդ որում հեղինակությունը ոչ միայն ազդեցության աղբյուր է, այլև սոցիալական նորմերի և արժեքային համակարգերի ձևավորման գործիք, որը կարող է խոչընդոտել ազատ և քննադատական մտածողությունը:

Ուսումնասիրվում են Միշել Ֆուկոյի, Ռոլան Բարտի և Էդվարդ Սայիդի տեսակետները, որոնք կարևորվում են ազատ մտածողությունը և քննադատական մտեցումը խթանելու առումով: Ֆուկոն անդրադառնում է վերահսկողության մեխանիզմներին՝ բացատրելով, թե ինչպես են դրանք սահմանափակում ազատ մտածողությունը: Բարտը «հեղինակի մահվան» գաղափարով առաջարկում է առաջնային ուշադրությունը կենտրոնացնել բովանդակության վրա՝ անկախ դրա հեղինակից: Սայիդի Արևելք-Արևմուտք բինար հակադրությունների վերլուծությամբ բացահայտվում է հեղինակության միջոցով ստեղծված մշակութային գերակայությունները: Սրանք էլ իրենց հերթին հանգեցնում են մտավոր ազատության, գաղափարների բաց շուկայի և մշակութային ինստիտուտների ներսում գոյություն ունեցող հիերարխիաների խնդիրներին:

Թերևս, կրթական և մշակութային համակարգերի ազատականացման միջոցով կարելի կլինի հասնել բովանդակության ներքին արժեքի գնահատմանը և արժևորմանը: Ի վերջո, հեղինակային դիրքի ազդեցությունից ազատ միջավայրերն են, որ պետք է նպաստեն նորարարության խթանմանը, ներառականության ձևավորմանն ու հասարակական առաջընթացին՝ ապահովելով ազատ և քննադատական մտածողության զարգացումը:

* **Հայարփի Սահակյան** – ԵՊԲՀ հասարակագիտական առարկաների ամբիոնի դասախոս,

Կրթության որակի ապահովման բաժնի ավագ փորձագետ

Айарпи Саакян – преподаватель Ереванского государственного медицинского университета, старший специалист отдела обеспечения качества образования ЕГМУ

Hayarpi Sahakyan – Lecturer at Yerevan State Medical University, Senior Expert of the Education Quality Assurance Department at YSMU

Էլ. հասցե՝ sahakyanhayarpi198@gmail.com <https://orcid.org/0009-0002-5528-2618>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 03.02.2025

Գրախոսվել է՝ 07.02.2025

Հաստատվել է՝ 14.03.2025

© The Author(s) 2025

Բանալի բառեր – *հեղինակության կողմնակալություն, հեղինակ, բովանդակություն, տեքստ, ընթերցող, ընկալում, հեղինակային գործառույթ, քննադատական մտածողություն, Միշել Ֆուկո, Ռոլան Բարտ, Կառլ Փոփեր, Էդվարդ Սայիդ*

Հաճախ մարդիկ գաղափարները գնահատում են ոչ թե ըստ դրանց բովանդակության, այլ ըստ այն բանի, թե ով է դրանք արտահայտել: Այս երևույթը հայտնի է **«հեղինակության կողմնակալություն»** (authority bias) անվամբ: Այն հատուկ է տարբեր մշակույթներին ու հասարակություններին և ընդգծում է անձի կամ խմբի հեղինակության գերակայությունը՝ բովանդակության իրական արժեքի նկատմամբ, ինչն էլ իր հերթին խանգարում է գաղափարների օբյեկտիվ գնահատմանը և արժևորմանը:

«Հեղինակ» հասկացությունը մշտապես եղել է բանավեճի և վերաիմաստավորման առարկա՝ պայմանավորված նրա դերով, պատասխանատվությամբ և ազդեցությամբ: Գրականության, արվեստի և գիտության ոլորտներում հեղինակի դերը երկար ժամանակ դիտարկվել է իբրև անփոփոխ, կայուն արժեք, սակայն 20-րդ դարի քննադատական տեսությունները մարտահրավեր նետեցին այս ավանդույթին:

Վերոնշյալ տեսությունները հեղափոխական էին իրենց ժամանակի համար, քանի որ հարցականի տակ դրեցին ավանդական հեղինակային իշխանությունը՝ տեղափոխելով ուշադրությունը տեքստի ստեղծման գործընթացից դեպի դրա ընկալումը: Այս մոտեցումը փոխեց հեղինակի և ընթերցողի փոխհարաբերությունը՝ դարձնելով ընթերցողին ավելի ակտիվ դերակատար՝ ներգրավված տեքստի իմաստի կառուցման մեջ: Եվ ինչպես Ռոլան Բարտն է ասում, տեքստն այլևս չպետք է ընկալվի որպես հեղինակի մտավոր աշխարհայացքի անմիջական արտացոլանք: «Հեղինակի մահը» աշխատության մեջ նա գրում է. «Տեքստի իսկական իմաստը ոչ թե պետք է փնտրել նրա ստեղծման պատմության, այլ նրա ընթերցանության և վերաարժևորման մեջ»¹: Բարտի մոտեցումը հեղափոխեց արվեստի և գրականության վերլուծության մեթոդները՝ ընթերցողին ընձեռնելով անսահման հնարավորություն՝ դառնալու տեքստի ակտիվ մասնակիցը: Նրա հայեցակարգը հիմնված էր այն գաղափարի վրա, որ տեքստի իմաստը բազմակողմանի է, և ընթերցողն այն դարձնում է կենդանի իր անձնական փորձի և ընկալման միջոցով:

Ֆրանսիացի մեկ այլ մտածող՝ Միշել Ֆուկոն, շարունակելով Բարտի՝ հեղինակի ընկալման տրամաբանությունը, իր «Ո՞վ է հեղինակը» աշխատության մեջ անդրադառնում է հեղինակի սոցիալական և պատմական դերին՝ ընդգծելով, որ «հեղինակ» հասկացությունը լեգիտիմացնում է գիտելիքի սահմանափակումը: Նա մասնավորապես գրում է. «Հեղինակությունը գործիք է, որը կազմակերպում է գիտելիքը և սահմանափակում նորարարությունը»²:

¹ Barthes, Roland, The Death of the Author, Hill and Wang, 1967, p. 146.

² Foucault, Michel, What Is an Author?, Harvard University Press, 1969, p. 115.

Այսպիսով, փոխվեց տեքստի և հեղինակի միջև կապի ընկալումը. տեքստի ինքնավարությունը և ընթերցողի ազատությունը հնարավորություն ընձեռեցին վերաիմաստավորելու գրականության, գիտության, փիլիսոփայության և հանրային դիսկուրսի կառուցվածքները:

Հեղինակության մշակութային պաշտամունքը և բովանդակության ստվերում

Հեղինակության հարցը վաղուց եղել է մշակութային քննարկումների կենտրոնում: Դեռ հին ժամանակներից հեղինակին վերագրվել է առանձնահատուկ իշխանություն՝ որպես ստեղծագործության միակ և անքննելի ելակետ: Ռենեսանսից հետո այս պատկերացումն էլ ավելի ամրապնդվեց՝ հեղինակին վերագրելով ինքնատիպություն և բացառիկ տաղանդ:

20-րդ դարում, Ռուլան Բարտի և Միշել Ֆուկոյի տեսությունների ազդեցությամբ, սակայն, այս մոտեցումը վերաիմաստավորվեց: Նրանք պնդում էին, որ տեքստն անկախ է հեղինակից, և դրա իմաստը ձևավորվում է ընթերցողի ընկալմամբ: Այսպիսով, հեղինակային գերակայությունը տեղը զիջեց բազմազան մեկնաբանություններին, որտեղ իմաստն այլևս հաստատուն չէ, այլ բազմաշերտ և փոխակերպվող:

Այնուամենայնիվ, մշակութային դաշտում մինչ օրս էլ հեղինակի պաշտամունքը այս կամ այն ձևով պահպանվում է՝ հաճախ ստվերելով բուն բովանդակությունը: Հեղինակի անձը հաճախ ավելի մեծ ուշադրության է արժանանում, քան նրա ստեղծագործության ներքին արժեքը՝ վերածելով նրան մշակութային խորհրդանիշի և սահմանափակելով տեքստի ազատությունը՝ որպես ինքնուրույն միավորի:

Բարտն իր հիշատակված աշխատության մեջ այս երևույթն անվանում է «հեղինակի բռնապետություն»³: Նա նշում է, որ հեղինակի գերակայությունը սահմանափակում է տեքստի բազմակողմանի ընթերցանության հնարավորությունները՝ այն վերածելով ստեղծողի մտադրությունների բացահայտման միջոցի, ինչն էլ խոչընդոտում է տեքստի ինքնավարությանը և ընթերցողի ստեղծարար, կառուցողական մասնակցությունը: Այլ կերպ ասած՝ հեղինակի գերակայությունը ստիպում է ընթերցողին բացառապես կենտրոնանալ հեղինակի մտադրությունների բացահայտման վրա: Ըստ նրա՝ «հեղինակի կերպարը մահվան նշան է դնում տեքստի բազմաձայնության վրա»⁴: Այսպիսով, ընթերցողներն օգտագործվում են որպես գործիք՝ հեղինակի մտքերը դիտելու և վերլուծելու՝ առանց տեքստն ինքնուրույն մեկնաբանելու կամ վերլուծելու հնարավորության: Այսինքն՝ ընթերցողները վերածվում են միջոցի, որով հեղինակը վերահսկում է տեքստի ընկալումը՝ փոխանակ նրանց անկախ մեկնաբանողի կարգավիճակ տալու:

³ Տե՛ս **Barthes, R.**, նշվ. աշխ., էջ 147:

⁴ Նույն տեղում, էջ 149:

Միշտ էլ Ֆուկոն, քննադատելով հեղինակության ինստիտուցիոնալ դերը, այն ներկայացնում է որպես գիտելիքի սահմանափակման գործիք: Նա «հեղինակ» հասկացությունը փոխարինում է «հեղինակային գործառույթ» (author function)⁵ գաղափարով, որը վերահսկում է տեքստի իմաստն ու սահմանափակում ընթերցողի դերը: Ֆուկոն ընդգծում է, որ հեղինակությունը ոչ միայն ճանաչելիություն է տալիս տեքստին, այլև կարգավորում ու վերահսկում է գաղափարների տարածումը: «Հեղինակությունը դառնում է մի համակարգ, որը սահմանափակում է գաղափարները, որոշում դրանց պատկանելությունն ու վերահսկում դրանց տարածումը»⁶: Այս մոտեցմամբ ընթերցողը պասիվ ընկալող չէ, այլ ակտիվ մասնակից, ով ինքն է ձևավորում տեքստի իմաստը: Նա նշում է, որ հեղինակի ինստիտուցիոնալ դերը ձևավորվել է ոչ միայն մտավոր ժառանգությունը պահպանելու, այլ նաև գաղափարները կարգավորելու և վերահսկելու համար. «Հեղինակությունը միաժամանակ ծառայում է տեքստերի ճանաչելիությունն ապահովելու և դրանց ազատությունը սահմանափակելու նպատակին»⁷:

Փաստորեն, հեղինակի պաշտամունքը ոչ միայն սահմանափակում է տեքստի մեկնաբանությունը, այլ նաև ստեղծում մշակութային և սոցիալական հիերարխիաներ, որտեղ որոշ տեքստեր բարձրացվում են մյուսների հաշվին՝ պարզապես դրանց հեղինակների հանրահայտության շնորհիվ:

Հայկական մշակույթում ևս նկատվում է նման մոտեցում: Հեղինակների՝ որպես ազգային գաղափարների կրողների պաշտամունքն առաջացնում է նրանց ստեղծագործությունների բովանդակային ընթերցանության խեղաթյուրում: Որոշ հեղինակների ստեղծագործություններ հաճախ ուսումնասիրվում են՝ հաշվի առնելով լոկ նրանց քաղաքական կամ հասարակական գործունեությունը: Այս մոտեցումը, սակայն, սահմանափակում է այդ տեքստերի բովանդակային արժեքի անկախ գնահատումը: Ավելին, տեքստի՝ ստվերում մնալը հաճախ հանգեցնում է այն բանին, որ բովանդակությունը ենթարկվում է կաղապարված մեկնաբանությունների:

Բարտի և Ֆուկոյի տեսական մոտեցումները հնարավորություն են տալիս վերաիմաստավորելու տեքստի և հեղինակի միջև եղած կապը: Հեղինակի պաշտամունքի քննադատությունը, դրա հաղթահարումն ազատում են տեքստը՝ թույլ տալով ընթերցողին հանդես գալ ոչ թե որպես դիտորդ, այլ որպես մասնակից: Բարտը գրում է, որ «տեքստը պատկանում է ընթերցողին, այլ ոչ թե հեղինակին»⁸:

⁵ Բարտը գործածում է «scriptor» հասկացությունը՝ ընդգծելու համար, որ հեղինակը տեքստի վերջնական ու անքնին նշանակություն ու իմաստ հաղորդող չէ, այլ զուտ մեկը, ով տեքստը ստեղծել է ու այլևս դառնում է ընթերցողի մեկնաբանության առարկա:

⁶ Foucault, Michel, նշվ. աշխ., էջ 116:

⁷ Նույն տեղում, էջ 117:

⁸ Barthes, R., նշվ. աշխ., էջ 149:

Այս մոտեցումը կարևոր է նաև մեր օրերում, երբ հեղինակի անձը հաճախ շարունակում է ստվերել ստեղծագործությունը: Օրինակ, սոցցանցերի և մեդիայի հզորությունն ավելի է ընդգծում հեղինակի կերպարը՝ տեքստը վերածելով հեղինակի հանրային ինքնության արտացոլանքի: Եվ սոցցանցերի ներկա աշխարհում շարունակում է իրավացի մնալ Ֆուկոյի այն դիտարկումը, որ «մշակույթը շարունակում է ստեղծել նոր հեղինակներ, որոնք կրկին դառնում են բովանդակության սահմանափակման գործիքներ»⁹:

Թերևս, հեղինակի մշակութային պաշտամունքի հաղթահարման ճանապարհը տեքստի և ընթերցողի ազատ փոխհարաբերության հաստատումն է: Հեղինակության ավանդական դերի վերաիմաստավորումը թույլ կտա նոր հեռանկարներից ուսումնասիրել ինչպես տեքստերը, այնպես էլ դրանց ազդեցությունը մշակութային դաշտում:

Հեղինակի դերի վերաիմաստավորումը

Հեղինակի դերի մասին բանավեճը սկսվել է դեռևս միջնադարում, երբ ստեղծագործություններն ընկալվում էին որպես աստվածային ներշնչանքի արդյունք: Ժամանակի ընթացքում, հատկապես Վերածննդի դարաշրջանում, անհատ ստեղծագործողը դարձավ կենտրոնական դերակատար, և տեքստը սկսեց բացառապես կապվել նրա կենսագրության ու հեղինակության հետ:

Այս անցման արդյունքում հեղինակը ձեռք բերեց այնպիսի դոմինանտ դեր, որը, սակայն, 20-րդ դարում սկսեց մտահոգությունների ալիք բարձրացնել: Բարտը նշում է, որ հեղինակի անձի վրա կենտրոնանալը սահմանափակում է տեքստի մեկնաբանությունը. «Հեղինակի մահը նշանակում է տեքստի ծնունդը: Յուրաքանչյուր ընթերցող նորից և նորից կյանք է տալիս տեքստին՝ հիմնվելով սեփական փորձի, աշխարհայացքի և ընկալման վրա»¹⁰: Այս գաղափարը հեղափոխեց հատկապես գրականության և արվեստի ընկալումը՝ առաջարկելով տեքստը կամ ստեղծագործությունը դիտարկել իբրև ինքնավար և բազմաշերտ միավոր՝ բաց մեկնաբանությունների համար: Ինչպես Ֆուկոն էր պնդում, հեղինակային ֆիգուրն այլևս պետք է գործի զուտ որպես սանիտար՝ որոշելու, թե գաղափարներից որոնք կարող են մուտք գործել հանրային դիսկուրս¹¹:

Ֆուկոյի հայեցակարգը կարևոր է ինչպես քաղաքական, այնպես էլ գիտական դիսկուրսներում, որտեղ հեղինակի կարգավիճակը հաճախ դառնում է գիտելիքի լեգիտիմության գրավական: Այլ կերպ ասած՝ «այն անբաժանելի մասն է այն բանի, թե ինչպես է գիտելիքը վավերացվում, դասակարգվում և փոխանցվում որոշակի հաստատություններում: Հեղինակային գործառույթը

⁹ Foucault, M., նշվ. աշխ., էջ 120:

¹⁰ Barthes, R., նշվ. աշխ., էջ 148:

¹¹ Տե՛ս Foucault, M., նշվ. աշխ., էջ 113:

գործում է որպես պատասխանատվություն վերապահելու և գաղափարների ազատ հոսքը սահմանափակելու մեխանիզմ»¹²:

Այս մոտեցումները մարտահրավեր են նետում ավանդական ընկալումներին, որտեղ հեղինակը դիտարկվում է որպես տեքստի միակ նշանակալի մեկնաբանող: Դրանք առաջադրում են նոր սկզբունքներ.

1. Բովանդակության ինքնավարություն. տեքստը պետք է դիտվի որպես ինքնուրույն իմաստային համակարգ՝ անկախ հեղինակից, խրախուսելով ընթերցողի ակտիվ ներգրավվածությունը:

2. Մշակութային համատեքստի կարևորությունը. տեքստի բովանդակությունը հասկանալու համար անհրաժեշտ է այն վերլուծել տվյալ ժամանակի և սոցիալական միջավայրի համատեքստում:

3. Հեղինակ-ընթերցող երկխոսություն. ընթերցողն ունի գաղափարներ ձևավորելու իր իրավունքը՝ ստեղծելով երկխոսություն հեղինակի հետ:

Նոր մարտահրավերներ. այս մոտեցումները, սակայն, հանգեցնում են պատասխանատվության խնդրի: Եթե տեքստը տարանջատվում է հեղինակից, ապա ո՞վ է պատասխանատու դրա բովանդակության, սխալների կամ էթիկական խախտումների համար. ինստիտուցիոնալ մարմիններ թե՛ խմբագիրներ թե՛ հասարակությունը:

Տեղեկատվական դարաշրջանում այս հարցն առավել արդիական է. անանուն կամ առանց հեղինակի տարածվող բովանդակությունը կարող է մոլորեցնել կամ առաջացնել լուրջ հետևանքներ, երբ չկա հստակ պատասխանատվություն կրող: Հետևաբար, հեղինակի դերի վերաիմաստավորումը կարևոր է ոչ միայն նորարարության ու բազմակարծության խթանման, այլև քննադատական մտածողության ու տեղեկատվական պատասխանատվության ձևավորման համար:

Արևելք-Արևմուտք հակադրությունը և հեղինակության ազդեցությունը

Արևմուտքը իր մշակութային գերակայության և տեխնոլոգիական առաջատարության շնորհիվ ձևավորում է գաղափարական գլոբալ ուղղությունները հատկապես ակադեմիական և մշակույթի ոլորտներում, որտեղ նրա աշխարհայացքը հաճախ ընկալվում է որպես չափանիշ:

Էդվարդ Սայիդն իր ազդեցիկ «Օրիենտալիզմ» աշխատության մեջ ցույց է տալիս, թե ինչպես է Արևմուտքը կառուցում «օրիենտի» նարատիվները՝ այն ներկայացնելով որպես «Էկզոտիկ» և «ստորադաս»: Նա ընդգծում է, որ «օրիենտը գոյություն ունի ոչ թե որպես անկախ իրականություն, այլ որպես Արևմուտքի ստեղծած ներկայացումների արդյունք»¹³, որի պարագայում գաղափարները և դրանց հեղինակները հաճախ անտեսվում են կամ բացառվում,

¹² Նույն տեղում, էջ 114:

¹³ Said, Edward W., *Orientalism*, Pantheon Books, 1978, p. 5.

քանի որ արևելյան աշխարհայացքը չի տեղավորվում արևմտյան մշակութային չափանիշների մեջ:

Այս մոդելը նաև սահմանափակում է ոչ արևմտյան գաղափարների ներգրավումը գիտական ու ինտելեկտուալ դաշտեր. արևելյան գիտնականների աշխատանքները հաճախ մնում են ստվերում, իսկ գիտական ուշադրությունը կենտրոնանում է արևմտյան հեղինակների վրա՝ արդյունքում խոչընդոտելով նաև մշակութային երկխոսությունը:

Մյուս կողմից՝ արևելյան հասարակություններում հեղինակության պաշտամունքը պայմանավորված է պատմական և սոցիալական ավանդույթներով. այստեղ գաղափարների ընկալման հիմնական չափանիշը հաճախ ոչ թե դրանց բովանդակությունն է, այլ ներկայացնող անհատի կարգավիճակը, ինչը հատկապես ակնհայտ է քաղաքական, գիտական ու մշակութային ոլորտներում:

Արևելյան մտավորականության մեջ այս երևույթը կարող է հանգեցնել բովանդակության ստվերում մնալուն՝ խոչընդոտելով նորարարական մտքերի և գաղափարների առաջընթացը: Ինչպես նշում է Սայիդը, «գաղափարները միշտ համատեքստի արդյունք են, և այդ համատեքստը հաճախ ձևավորվում է ուժային հարաբերությունների միջոցով»¹⁴:

Արևելք-Արևմուտք հակադրության այս համատեքստն ազդում է նաև գիտության վրա. արևելյան երկրներում գիտական համագործակցությունները հաճախ սահմանափակվում են տեղային շրջանակներով, ինչը նվազեցնում է դրանց միջազգային ազդեցությունը: Բացի այդ, արևելյան գաղափարները հաճախ ներկայացվում են որպես «էկզոտիկ»՝ առանց բովանդակային վերլուծության:

Արևելք-Արևմուտք բինար հակադրության ազդեցությունը հատկապես նկատելի է մշակույթի ոլորտում: Արևմուտքը հաճախ ներկայացվում է որպես նորարարական և առաջադեմ, մինչդեռ Արևելքը՝ որպես ավանդական և անփոփոխ: Այս դինամիկան ազդում է նաև գրականության և արվեստի վրա, որտեղ արևելյան ստեղծագործությունները հաճախ համարվում են «էկզոտիկ»՝ առանց դրանց համատեքստի խորության գնահատման: Ինչպես նշում է Հոմի Բհաբհան իր «Մշակույթի գտնվելու վայրը» աշխատության մեջ, «մշակութային ներկայացումները միշտ չէ, որ արտացոլում են իրենց իրականության ամբողջականությունը, քանի որ դրանք հաճախ ձևավորվում են գերիշխող դիսկուրսների ազդեցությամբ»¹⁵:

Հեղինակության պաշտամունքը և հայկական իրականությունը

Ինչպես տեսանք, Արևելք-Արևմուտք հակադրության համատեքստում հեղինակության պաշտամունքն արտահայտվում է տարբեր կերպ: Արևմուտքում այն առավել կապված է անհատականության գերակայության հետ, որտեղ հեղինակը դառնում է գաղափարների վավերացման հիմնական միջոցը:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 23:

¹⁵ Bhabha, Homi K., The Location of Culture, Routledge, 1994, p. 37.

Մինչդեռ Արևելքում այն շեշտադրում է ավանդույթներն ու կոլեկտիվիզմը, որտեղ գաղափարի արժեքը հաճախ կախված է այն ներկայացնող անձի հեղինակությունից:

Հայ հասարակության մեջ ևս այս երևույթը խոր արմատներ ունի, հատկապես խորհրդային շրջանում, երբ կենտրոնացված իշխանությունը խթանում էր անձնավորված մոտեցումը: Քաղաքականության, գիտության և մշակույթի ոլորտներում անհատները հաճախ վերածվում էին գաղափարների խորհրդանիշների, իսկ նրանց ստեղծած բովանդակությունը՝ հեղինակության արտացոլման¹⁶:

Խորհրդային շրջանում հեղինակապաշտությունը ներթափանցել էր գրեթե բոլոր ոլորտները՝ գիտություն, կրթություն, գրականություն: Դասագրքերում պարտադիր հղումներ էին արվում Մարքսին, Լենինին, Ստալինին՝ հաճախ կեղծ գիտական ձևակերպումներով: Օրինակ, մաթեմատիկայի դասագրքերում կարող էին ընդգրկվել հետևյալ ձևակերպումները. «Ստալինիզմի առաջնորդությամբ մաթեմատիկայի նոր ուղղությունները կնպաստեն կոմունիստական մտքի առաջընթացին», կամ՝ «Մարքսը տնտեսության մեջ արեց այն, ինչ մաթեմատիկոսները պետք է անեն գործնական խնդիրների լուծման հարցում»¹⁷:

Այսօր, իհարկե, հասկանալի է, որ սրանք որևէ կապ չունենին մաթեմատիկայի մասնագիտական թեմաների հետ, սակայն պատմական դրդապատճառներից ելնելով՝ «հորինվում էին» նման կապեր՝ հաստատման արժանանալու և տպագրվելու համար: Իսկ, օրինակ, անգլերենի դասագրքերում երբեմն կարելի էր հանդիպել հետևյալ բնույթի ձևակերպումների. «Ամերիկացիները չեն հասկանում կոմունիստական արժեքները, ինչը նշանակում է, որ նրանք զուրկ են իրական գիտելիքներից ու գիտությունից»¹⁸: Այսօր նման ձևակերպումները ոչ միայն տրամաբանական չեն, այլ նաև ակնհայտորեն արտահայտում են քաղաքական նպատակադրումներ՝ վերածելով գիտությունը քաղաքական գաղափարների տարածման չարդարացված եղանակի: Սակայն մի ամբողջ սերունդ ստիպված է եղել կրթվել այդ համատեքստում, որտեղ այսօրինակ թելադրանքները հաճախադեպ էին: Այսպիսի օրինակները դարաշրջանի գաղափարախոսական դրդապատճառների հետևանքով համապարտադիր դարձան՝ վերածվելով խորհրդային հասարակության ավանդույթների:

Այդ տարիներին գրական ստեղծագործությունները հաճախ գնահատվում էին ոչ թե դրանց գեղարվեստական արժեքով, այլ հեղինակի քաղաքական

¹⁶ Տե՛ս **Hovannisian, Richard G.**, The Republic of Armenia, University of California Press, 1996, էջ 96-99:

¹⁷ **Воронков, Александр**, Образование и идеология в советский период, М., МГУ, 1975:

¹⁸ **Сталин, Иосиф**, Марксизм и вопросы языка, Полное собрание сочинений, том 10. Издательство "Правда", 1952, с. 99.

դիրքորոշմամբ և գաղափարախոսությանը համապատասխանությամբ¹⁹: Ինչպես Ֆուկոն է նկատում, «հեղինակությունը գիտելիքի կազմակերպման և վերահսկման գործիք է, որը կարգավորում է հանրային գաղափարների շրջանառությունը»²⁰:

Այսօր էլ հեղինակապաշտությունը շարունակում է ազդել հասարակական և ակադեմիական միջավայրի վրա: Որոշումներ հաճախ ընդունվում են ոչ թե գաղափարի տրամաբանությամբ, այլ ներկայացնող անհատի հեղինակությամբ: Ռուլան Բարտը նշում է. «Տեքստը դառնում է արժեքավոր ոչ թե իր ինքնուրույնության, այլ հեղինակի հեղինակության շնորհիվ»²¹:

Հայ մշակութային դաշտում հեղինակի պաշտամունքը հատկապես նկատելի է ազգային գրականության և արվեստի ուսումնասիրություններում: Հայ մշակույթի հետազոտություններում հաճախ է նկատվում միտում՝ գրողների և արվեստագետների ստեղծագործությունները դիտարկել որպես ազգային գաղափարների մարմնավորում: Դա հաճախ կարող է սովորել ստեղծագործությունների գեղարվեստական արժեքը՝ դրանք սահմանափակելով միայն ազգային նարատիվների շրջանակներում: Մարկ Նշանյանն իր «Միմլոլիզմը հայ գրականության մեջ» գրքում նշում է, որ նման մոտեցումը հաճախ խանգարում է հասկանալու ստեղծագործությունների բուն էությունը՝ ստիպելով դրանք մեկնաբանել միայն գաղափարական տեսանկյունից, ինչն էլ սովորաբար խոչընդոտում է բովանդակության ազատ և անկողմնակալ գնահատումը²²:

Ֆուկոյի և Բարտի տեսական մոտեցումները կարող են նպաստել այս համատեքստում հայկական իրականության վերաիմաստավորմանը՝ ձևավորելով բովանդակության ազատ և քննադատական մոտեցումներ՝ տեղ բացելով նորարար գաղափարների համար:

Բովանդակության ստվերում որպես նորարարությունների խոչընդոտ

Փաստացի նորարարության զարգացումը պահանջում է գաղափարների ազատ փոխանակում և բովանդակության անկաշկանդ գնահատում: Սակայն պահպանողականությունն ու հեղինակության գերակայությունը հաճախ խոչընդոտում են այս գործընթացը՝ սահմանափակելով ստեղծագործական մոտեցումները և թույլ չտալով, որ բովանդակությունն ինքնուրույն զարգանա: «Ամենամեծ վտանգը գաղափարի համար այն է, երբ այն կուռք է դառնում՝ կորցնելով իր ինքնուրույնությունը»²³: Սա հատկապես նկատելի է կրթական

¹⁹ Sté u **Fitzpatrick, Sheila**, Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times, Oxford University Press, 1999, էջ 11:

²⁰ **Foucault, M.**, նշվ. աշխ., էջ 117:

²¹ **Barthes, R.**, նշվ. աշխ., էջ 149:

²² Sté u **Մ. Նշանյան**, Միմլոլիզմը հայ գրականության մեջ, Եր., 1996, էջ 34:

²³ **Sartre, Jean-Paul**, Being and Nothingness, Philosophical Library, 1943, p. 89.

այն համակարգերում, որտեղ ուսանողներին սովորեցնում են ընդունել հեղինակավոր աղբյուրները որպես անքննելի ճշմարտություն՝ առանց խրախուսելու քննադատական վերլուծությունը:

Պահպանողական և հիերարխիկ հասարակություններում, որտեղ կոլեկտիվիզմն առաջնային է, նորարարությունը հաճախ ընկալվում է որպես «սպառնալիք» համակարգի կայունությանը: Այստեղ սոցիալական կարգն ու ավանդույթների պահպանումը սովորաբար գերակայում են ստեղծագործական մտածողության նկատմամբ, ինչը հանգեցնում է գաղափարների ընկալման անհավասարության՝ բովանդակության արժեքը պայմանավորելով ներկայացնող անհատի կարգավիճակով:

Ի տարբերություն դրա՝ Արևմուտքում, որտեղ անհատականությունը գերակա է, նորարարական գաղափարները խրախուսվում են որպես ինքնարտահայտման միջոց: Հոֆսթեդի մշակութային չափանիշների տեսության համաձայն՝ անհատականությունը գերադասող հասարակություններում մարդիկ ավելի հակված են փորձարկելու նոր մոտեցումներ, քանի որ այստեղ շեշտը դրվում է անհատի արժեքի և իրավունքների վրա²⁴:

Այսպիսով, բովանդակության՝ ստվերում մնալու հիմնական պատճառներից մեկը նաև հեղինակի «ելակետ» կամ այլ կերպ ասած՝ ստեղծագործության կենտրոնն ու առանցք լինելն է: Սա բնորոշ է թե՛ կրթական և թե՛ գիտական ոլորտներին, որտեղ որոշ գաղափարներ կամ մոտեցումներ կարող են մնալ ստվերում, եթե դրանց հեղինակները չունեն համապատասխան դիրք (շատ հաճախ քաղաքական) կամ հեղինակություն (ճանաչում): Հաննա Արենդտն իր «Մարդկային իրադրությունը» աշխատության մեջ գրում է. «Իշխանության հիերարխիան հաճախ սահմանափակում է մարդկանց արժեքավոր գաղափարներ արտահայտելու կարողությունը, քանի որ գաղափարներն ընկալվում են միայն այն դեպքում, երբ դրանք ներկայացվում են *ճիշտ* մարդկանց կողմից»²⁵:

Բացի այդ, գաղափարների զարգացումը կարող է խոչընդոտվել նաև այն պատճառով, որ որոշ մշակույթներում «հեղինակավոր» գաղափարները քիչ են քննադատվում: Սա ստեղծում է մի միջավայր, որտեղ նորարարության համար անհրաժեշտ խթաններն անտեսվում են: Եվ իրավամբ. «Անհատի իրավունքը՝ արտահայտելու նորարարական գաղափարներ, հաճախ սահմանափակվում է այն մտքով, որ դրանք կարող են խախտել գոյություն ունեցող կարգը»²⁶:

Այսպես, կոլեկտիվիստական և հիերարխիկ մշակույթներում, ինչպես խորհրդային շրջանում, նորարարությունը հաճախ ընկալվում է որպես «չա-

²⁴ Sté u Hofstede, Geert, Cultures and Organizations: Software of the Mind, McGraw-Hill, 1991, p. 112.

²⁵ Arendt, Hannah, The Human Condition, University of Chicago Press, 1958, p. 45.

²⁶ Lasswell, Harold, Politics: Who Gets What, When, How, McGraw-Hill, 1936, p. 78.

րիք» համակարգի կայունությանը: Մինչդեռ անհատականության վրա հիմնված մշակույթներում այն համարվում է զարգացման շարժիչ ուժ՝ խրախուսելով գաղափարների ազատությունը և բազմազանությունը:

Գաղափարների ազատ շուկան՝ ընդդեմ հեղինակային գերակայության

Սովորաբար, եթե գաղափարները ստվերվում են անհատների հեղինակությամբ, առաջընթացը սահմանափակվում է, հետևապես հարկ է, որ դրանք «քննադատվեն, զարգանան և հարմարվեն գիտական նոր ձեռքբերումներին և տվյալներին»²⁷:

Ինչպես Փոփերն էր պնդում, «գաղափարների անքննելիությունը բաց հասարակության հիմնական թշնամին է», ուստի գիտական տեսությունները պետք է գնահատվեն ըստ փաստերի, այլ ոչ թե հեղինակության, քանի որ «դրանք բոլորն էլ ենթակա են ճշտման և անհրաժեշտության դեպքում նաև՝ ժխտման»²⁸: Հեղինակի գերակայությունը, հակառակը, հաճախ սահմանափակում է գաղափարների ազատությունը՝ ստեղծելով մոնոպոլիաներ: Այս երևույթը բնորոշ է այն հասարակություններին, որտեղ գաղափարների արժեքումը հիմնվում է ներկայացնող անհատի կարգավիճակի վրա: Ազատ շուկան, ընդհակառակը, նպաստում է նորարարություններին՝ թույլ տալով բազմազան մոտեցումների մրցակցությունը: Դրա շնորհիվ գաղափարները զարգանում են, բարելավվում և հարմարվում նոր պայմաններին: Այսինքն՝ նորարարությունը դառնում է հնարավոր, երբ հեղինակությունները չեն խոչընդոտում գաղափարների հոսքը:

Թերևս, գաղափարների ազատ շուկան խրախուսում է նորարարությունն ու առաջընթացը՝ ապահովելով բազմակողմանի քննարկում և մրցակցություն: Մինչդեռ հեղինակության պաշտամունքը կարող է խոչընդոտել նոր մոտեցումների ձևավորումը, հատկապես կրթական համակարգերում: Փաստացի «միայն ազատ հասարակությունը կարող է ապահովել առաջընթաց՝ հնարավորություն տալով գաղափարների մրցակցությանն ու դրանց բնական ընտրությանը»²⁹: Նման մոտեցումը խթանում է ներառականությունը, ազատ, քննադատական մտածողությունը և նորարարությունը՝ նվազեցնելով մտավոր խտրականությունը, ինչն էլ, ինչպես բազմիցս անդրադարձանք, ավելի արդար հասարակության ձևավորման հիմքն է և գրավականը: Երբ գաղափարները գնահատվում են առանց հեղինակային գերակայության, մարդիկ ավելի պատրաստ են փորձարկելու նոր լուծումներ՝ առանց մերժման վախի, ինչն անհրաժեշտ պայման է գիտական, տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի համար:

²⁷ Popper, Karl, The Open Society and Its Enemies, Routledge, 1945, p. 123.

²⁸ Նույն տեղում, էջ 78:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 329:

АЙАРПИ СААКЯН – *Верховенство власти: его влияние и препятствия на разработку контента.* – В статье рассматривается феномен культа авторитета и его влияние на объективную оценку содержания, распространение инноваций и общественный прогресс. Этот вопрос анализируется в различных исторических и культурных контекстах, подчеркивая, как авторитетные позиции часто превращаются в инструмент доминирования идей, затмевая истинную ценность самого содержания. Авторитет выступает не только как источник влияния, но и как механизм формирования социальных норм и системы ценностей, что может препятствовать свободному и критическому мышлению.

Анализ основывается на взглядах Мишеля Фуко, Ролана Барта, Карла Поппера и Эдварда Саида, которые акцентируют внимание на необходимости продвижения свободного мышления и критического подхода. Фуко изучает механизмы контроля и их влияние на ограничение интеллектуальной свободы. Барт в своей концепции «смерти автора» предлагает сосредоточиться на содержании независимо от его создателя. Поппер подчеркивает важность открытости научного мышления и необходимости критического обсуждения, а Саид, анализируя бинарные оппозиции Восток-Запад, раскрывает культурные иерархии, сформированные под влиянием авторитета. Эти вопросы, в свою очередь, указывают на проблемы интеллектуальной свободы, открытого обмена идеями и существующих иерархий в культурных институтах. Предполагается, что либерализация образовательных и культурных систем может способствовать признанию и оценке внутренней ценности содержания. В конечном итоге, создание среды, свободной от влияния авторитета, необходимо для стимулирования инноваций, формирования инклюзивности и продвижения общественного прогресса, обеспечивая развитие свободного и критического мышления.

Ключевые слова: авторская предвзятость, автор, содержание, текст, читатель, восприятие, авторская функция, критическое мышление, скриптор, М. Фуко, Р. Барт, К. Поппер, Э. Саид.

HAYARPI SAHAKYAN – *The Supremacy of Authority: Its Impact and Barriers on Content Development.* – The article explores the phenomenon of the cult of authority and its impact on the objective evaluation of content, the dissemination of innovation, and societal progress. This issue is examined within various historical and cultural contexts, highlighting how positions of authority often become tools for the dominance of ideas, overshadowing the true value of the content itself. Authority serves not only as a source of influence but also as a mechanism for shaping social norms and value systems, potentially hindering free and critical thinking. The analysis draws on the perspectives of Michel Foucault, Roland Barthes, Karl Popper, and Edward Said, who emphasize the promotion of free thought and critical approaches. Foucault examines mechanisms of control and how they restrict intellectual freedom. Barthes, through his concept of the "death of the author," advocates for focusing on the content itself, irrespective of its creator. Karl Popper underscores the importance of openness in scientific thought and the necessity of critical discussion, while Said, through his analysis of East-West binary oppositions, reveals cultural hierarchies shaped by authority. These issues, in turn, point to the challenges of intellectual freedom, the open exchange of ideas, and hierarchies within cultural institutions. It concludes that the liberalization of educational and cultural systems could lead to the recognition and appreciation of the intrinsic value of content. Ultimately, creating environments free from the influence of authority is essential for fostering innovation, promoting inclusivity, and advancing societal progress by ensuring the development of free and critical thinking.

Key words: authority bias, author, content, text, reader, perception, author function, critical thinking, scriptor, M. Foucault, R. Barthes, K. Popper, E. Said.

Գրականության ցանկ

Նշանյան Մարկ. Միմոլիզմը հայ գրականության մեջ, Երևան, 1996, էջ 213:

Воронков, Александр. Образование и идеология в советский период, Московский государственный университет, Москва, 1975, с. 247.

Сталин, Иосиф. Марксизм и вопросы языкознания. Полное собрание сочинений, том 10, Москва, Издательство «Правда», 1952, сс. 99-128.

Arendt, Hannah. The Human Condition, University of Chicago Press, 1958, p. 349.

Barthes, Roland. The Death of the Author, in Image-Music-Text. Translated by Stephen Heath. Hill and Wang, 1977, pp. 142–148.

Bhabha, Homi K. The Location of Culture, London, Routledge, 1994, p. 285.

Foucault, Michel. What Is an Author?, in Aesthetics, Method, and Epistemology, edited by James D. Faubion, translated by Robert Hurley et al., Harvard UP, 1969, pp. 113–138.

Fitzpatrick, Sheila. Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times, Oxford University Press, 1999, p. 304.

Hofstede, Geert. Cultures and Organizations: Software of the Mind, McGraw-Hill, 1991, p. 576.

Hovannisian, Richard G. The Republic of Armenia, Volume IV: Between Crescent and Sickle: Partition and Sovietization, University of California Press, 1996, p. 469.

Lasswell, Harold. Politics: Who Gets What, When, How, McGraw-Hill, 1936, p. 264.

Popper, Karl. The Open Society and Its Enemies, Routledge, 1945, p. 800.

Said, Edward W. Orientalism. New York, Pantheon Books, 1978, p. 368.

Sartre, Jean-Paul. Being and Nothingness, Philosophical Library, 1943, p. 638.